

ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ОСОБИ ЯК ОСНОВНИЙ БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 42(3), с. 72–77

Доктринальне тлумачення змісту об'єкта злочину є не тільки обов'язковою передумовою правильної кваліфікації злочину, а й вказує на зміст тих чи інших благ чи інтересів особи, які можуть стати об'єктом кримінально-правового захисту, а також допоможе більш повно охарактеризувати характер та ступінь суспільно небезпечного діяння.

При дослідженні честі та гідності особи як об'єктів злочину варто зупинитися на таких аспектах: по-перше, визначити що саме слід розуміти під об'єктом злочину (яка концепція об'єкта злочину приймається за основу), по-друге, з'ясувати місце понять “честь” та “гідність” у системі об'єктів злочинів, по-третє, визначити роль та значення честі та гідності особи як основного безпосереднього об'єкта злочину.

З'ясування цих аспектів, цілком логічно, можна вважати метою дослідження. Більше того, дискусія щодо розуміння об'єкта злочину є центральною не тільки для окремого дослідження, а й для науки кримінального права загалом. Проблемі розуміння об'єкта злочину присвячено численні праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема: П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, С. Б. Гавриша, В. К. Глістіна, О. Ф. Кістяківського, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, Є. В. Лашука, С. Я. Лихової, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, А. А. Музики, А. В. Наумова, Г. П. Новосьолова, С. В. Постишева, А. В. Савченка, М. Д. Сергієвського, В. Д. Спасовича, М. С. Таганцева, В. Я. Тація, А. Н. Трайніна, Є. В. Фесенка, Є. А. Фролова, М. І. Хавронюка, А. З. Хуна та ін.

Доктринальне тлумачення змісту об'єкта злочину є не тільки обов'язковою передумовою правильної кваліфікації злочину, а й вказує на зміст тих чи інших благ або ін-

тересів особи, які можуть стати об'єктом кримінально-правового захисту, а також допоможе більш повно визначити характер та ступінь суспільно небезпечного діяння.

Протягом тривалого часу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені підходили з різних позицій до вирішення питання щодо визначення об'єкта злочину. Існує декілька різних концепцій щодо розуміння об'єкта злочину.

1. Концепція, яка визначає об'єктом злочину особу. Відповідно до цієї концепції об'єктом злочину є особа або група осіб, яким унаслідок учинення злочину заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди. Одним з найвідоміших послідовників зазначеної концепції є В. Д. Спасович. Об'єктом злочину вчений визнає особу або групу осіб, яким унаслідок учинення злочину заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди. Автор пояснює, “що злочин завжди направлений на порушення того чи іншого права (прав). Право постійно повинно комусь належати, а носіями або суб'єктами права може бути лише особа або група осіб, отже і злочин вчиняється тільки проти особи. Звідси випливає, що предметом злочину може бути тільки особа” [1, 83–94]. Іншим прихильником зазначеної концепції є Г. П. Новосьолов. Учений вважає, що “об'єктом будь-якого злочину є люди, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, в інших — як певного роду численні осо-

би, що мають чи не мають статус юридичної особи, в третіх — як соціум (суспільство)” [2, 60]. “Об’єкт злочину — це той, проти кого він спрямований, тобто окремі особи або сукупність осіб, матеріальні або нематеріальні цінності яких, будучи об’єктами кримінально-правової охорони, піддаються злочинному впливу, унаслідок чого цим особам заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди” [3, 135]. Автор вважає, що злочин, заподіюючи шкоду цінностям особи, заподіює шкоду і самій особі, тобто об’єктом злочину в будь-якому разі потрібно визнавати особу.

2. Концепція об’єкта злочину, як правового блага, цінностей. Найвідомішими послідовниками концепції об’єкта злочину як правового блага є відомі російські криміналісти С. В. Постишев, М. Д. Сергієвський, А. В. Наумов, А. З. Хун [4, 64].

Зміст концепції полягає в тому, що внаслідок впливу на правове благо заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди окремій особі або певній сукупності осіб, які є носіями відповідного блага (благ). Тому поняття “об’єкт злочину” використовується ними для визначення тих правових благ, впливаючи на які, шкода заподіюється особі. Підтримуючи наведене положення, М. Д. Сергієвський зазначає: “Злочинне діяння, за своїм змістом, це діяння, яке заподіює шкоду суспільству або окремим особам, чи яке в собі містить загрозу заподіяння шкоди”. “Шкода, яка заподіюється злочинним діянням, може бути або шкодою, яка заподіюється окремій особі, або шкодою для всього суспільства, оскільки будь-яка норма, яка порушується злочинним діянням, має своїм предметом права, блага та інтереси окремої особи або інтереси всього суспільства, або те й інше разом”. Визначаючи об’єктом злочину правове благо, впливаючи на яке, злочином заподіюється шкода особі, М. Д. Сергієвський виділяв “безпосередній предмет посягання” та “порушений інтерес всього суспільства”, і тільки — “поєднання обох моментів утворює поняття “об’єкт злочину”, а також обґрунтовує склад злочинного діяння, пояснюючи, що порушення норми закону неможливе без

посягання на конкретні блага або інтереси” [5, 234].

При дослідженні об’єкта злочину С. В. Постишев спирався на власне визначення поняття злочину. На його думку, “злочин — це протизаконне й осудне посягання на охоронюваний кримінальним законом об’єкт”, а тому “...об’єктами злочину є ті конкретні відносини, речі або стан осіб чи речей, які охороняються законом під страхом покарання. Для лаконічності їх можна назвати “правовими благами”. Але С. В. Постишев зазначає, що об’єктом злочину може бути тільки чуже благо або спільне благо злочинця з іншими людьми.

Сучасним вченим, прихильником концепції “об’єкт злочину як правове благо, цінності” є російський вчений А. З. Хун, який визначає об’єктом злочину соціальні інтереси й блага, регульовані нормами права, на які посягає злочинець, заподіюючи їм реальну шкоду. Інший російський вчений А. В. Наумов під об’єктом злочину розуміє блага, інтереси, на які посягає злочин, і які охороняються кримінальним законом [6, 146—155].

Вітчизняними прихильниками аналізованої концепції є Є. В. Фесенко та С. Б. Гавриш. На думку Є. В. Фесенка, “...об’єкт злочину можна визначити як цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким може заподіюватися або спричинятися шкода” [7, 51].

Своє бачення щодо цього пропонує С. Б. Гавриш. Він зазначає, що злочин посягає не на суспільні відносини, а на правове благо як певну охоронювану цінність із точки зору нинішніх умов життя суспільства.

3. Концепція, яка визначає об’єктом злочину одночасно особу і правові блага. Ця концепція в теорії кримінального права дістала назву “нормативна теорія об’єкта злочину”. Відповідно до неї суспільні відносини та норми права, які регулюють і охороняють ці відносини, розглядаються окремо одне від одного. Злочин вважається лише порушенням певної норми, а сутністю злочину виступає його юридична форма. Прихильниками такої концепції були М. С. Таганцев, О. Ф. Кіс-

тяківський, Л. С. Білогіриц-Котляревський [8, 175].

На думку М. С. Таганцева, злочин як спеціальний вид правопорушення є посяганням на юридичні норми, що визначаються та охороняються державою в їх окремому бутті або в поєднанні, у формі юридичних інститутів. Тому, якщо йдеться про об'єкт, на який спрямовується злочин, під ним слід розуміти саме ті норми чи інститути права або юридичний порядок загалом, що існують в даному суспільстві [9, 175]. Така позиція не є досконалою, оскільки під час вчинення злочину не враховується характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого, а під час кваліфікації цього діяння береться до уваги лише сам факт його вчинення.

Деяко по-іншому до цього питання підходить О. Ф. Кістяківський. На думку вченого, об'єктом злочину є предмет, на який спрямований і в зв'язку з яким вчинено злочин, тобто об'єктом злочину може бути лише людина з усіма правами та інститутами, які створюються нею як суспільною істотою. Об'єкти злочинів О. Ф. Кістяківський поділяв на основні та додаткові. До основних об'єктів злочинів він відносив життя, здоров'я, права і свободи, честь, гідність особи. Додаткові — це блага, придбані людиною і необхідні для існування та захисту основних благ [10, 280—281]. Відмінним у позиціях О. Ф. Кістяківського та М. С. Таганцева є те, що крім норм та інститутів, О. Ф. Кістяківський одночасно визначав об'єктом злочину певні блага, якими наділена особа.

4. Основні положення концепції “об'єкт злочину — суспільні відносини”. Зацією концепцією, об'єктом злочину є суспільні відносини, яким заподіюється шкода внаслідок злочинного діяння. Її прибічниками є М. Й. Коржанський, В. К. Глістін, В. Я. Тацій, Є. В. Лащук, Є. А. Фролов, А. В. Савченко, В. Д. Філімонов [11, 83].

Послідовним прибічником концепції “об'єкт злочину — суспільні відносини” є М. Й. Коржанський, який стверджує, що визнання суспільних відносин об'єктом злочину є загальним як для науки кримінального права, так і для законодавства України. На

думку вченого, об'єктом злочину є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і зі зміною яких заподіюється суспільно небезпечна шкода. Під такими суспільними відносинами вчений розуміє виникаючі або установлені в інтересах груп, класів суспільства врегульовані суспільними нормами і примусовою силою суспільства суспільні інтереси поведінки, а спрощено — суспільну поведінку, яка являє собою систему вчинків, спрямованих на реалізацію суспільних інтересів.

Виходячи з цього, М. Й. Коржанський розрізняє поняття “об'єкт злочину” та “об'єкт кримінально-правової охорони”. “Об'єкт злочину” в кримінальному праві і законодавстві — це забезпечена суспільством поведінка його членів, груп, класів або їх стану, яка (можливість певної поведінки або стану) є змістом суспільних відносин і головною ознакою об'єкта злочину. “Об'єкт кримінально-правової охорони” — це фактична поведінка або стан учасників суспільного життя, в яких реалізуються суспільні інтереси [7, 142—155].

Водночас М. Й. Коржанський не відкидає і положення про те, що об'єктом злочину є особа. У його розумінні особа — це не біологічна істота, а сукупність суспільних відносин, тому “об'єктом кримінально-правової охорони є життя, але не як сукупність біофізіологічних процесів, а життя, як сукупність суспільних відносин, які забезпечують особистості можливість жити”. Критикуючи концепцію, яка визнавала об'єктом злочину норму права (нормативну теорію об'єкта злочину), М. Й. Коржанський зазначає, що “злочин у деяких випадках посягає на такі суспільні відносини, які правом не регулюються (деякі статеві стосунки, громадський порядок тощо), і, по-друге, суспільні відносини врегульовані нормами кримінального права, тобто кримінальні правовідносини не існують до моменту вчинення злочину, як не існує й об'єкта цих правовідносин. Об'єкт злочину, навпаки, завжди існує до вчинення на нього злочинного посягання і не залежить від останнього”.

Разом з цим заслуговує на увагу і позиція В. К. Глістіна. На його думку, “головне полягає в тому, що злочин у кожному конкретно-

му випадку впливає на один із елементів або на їх сукупність, змінюючи (руйнуючи) всі відносини” [8, 28]. Як елементи суспільних відносин В. К. Глістін розглядає людей, зв'язок між ними, а також предмет, з приводу якого існує цей зв'язок: “Як об'єкт кримінально-правової охорони суспільні відносини — це сукупність іманентних йому елементів — учасників відносин, предмета (об'єкта) відносин та зв'язку між учасниками з приводу предмета”. З наведеного випливає, що злочинне діяння, впливаючи на певні елементи суспільних відносин, у будь-якому разі заподіює шкоду суспільним відносинам загалом.

Концепцію “об'єкт злочину — суспільні відносини” підтримує і В. Я. Тацій. Учений вважає, що тим феноменом, який піддається злочинному впливу, є суспільні відносини: “...радянська теорія кримінального права з самого початку свого існування дотримується принципу, за яким об'єктом злочину виступають соціалістичні суспільні відносини”. Розвиваючи свою думку, В. Я. Тацій зазначає, що об'єкт злочину — це не постійна система суспільних відносин (раз і назавжди встановлена), а мінлива сукупність суспільних відносин, яка залежить від кримінального закону.

На думку Є. А. Фролова, злочинна шкода завжди врешті-решт заподіюється суспільним відносинам, а не особі. У деяких випадках суспільні відносини піддаються злочинному впливу безпосередньо, а в інших, — посягання на суспільні відносини відбувається шляхом заподіяння шкоди особі. Для останнього випадку характерним є те, що заподіяння шкоди особі розглядається як спосіб заподіяння шкоди відносинам, а не навпаки. Є. А. Фролов вважає, що “за загальним правилом безпосереднім об'єктом є будь-яке окремо взяте суспільне відношення..., а в деяких випадках безпосереднім об'єктом можуть бути не тільки суспільні відносини, які розуміються як взаємозв'язок окремих суб'єктів, а й самі учасники цих відносин. Це стосується тих злочинів, які посягають на суспільні відносини не шляхом розриву або пошко-

дження суспільного взаємозв'язку, а шляхом фізичного впливу, наприклад, усунення хоча б одного з учасників відносин або шляхом заподіяння шкоди особі — носію суспільних відносин” [12, 208–209].

Є. В. Лащук визначає об'єкт злочину як суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом та у сфері яких заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння. При цьому Є. В. Лащук пропонує об'єкт злочину розглядати одночасно у двох площинах: у вузькому розумінні, що відображає його зміст, і в широкому — що розкриває також форму (структуру) цього поняття. У вузькому розумінні об'єктом злочину є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, у сфері яких заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння. Об'єкт злочину в широкому розумінні — це елемент складу злочину, що утворений суспільними відносинами, які охороняються кримінальним законом та у сфері яких заподіюється шкода чи створюється загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає в себе предмет злочину і потерпілого від злочину (факультативні ознаки).

Кожна із наведених концепцій визначення об'єкта злочину має право на існування, оскільки має як позитивні, так і негативні (суперечливі) моменти. Однак суспільні відносини як об'єкт злочину є найбільш обґрунтованою концепцією. Потрібно зауважити, що “блага”, “цінності”, “особа” не можуть існувати поза суспільними відносинами, оскільки суспільні відносини забезпечують найбільш суттєві блага й інтереси особи, охороняються кримінальним правом і являють собою об'єкти злочинів. Як влучно зазначає В. Д. Філімонов, спроби представити об'єкт злочину як явище, яке перебуває поза межами суспільних відносин, не мають під собою наукового підґрунтя. Навіть коли злочин посягає на життя людини або заподіює шкоду її здоров'ю, його об'єктом є суспільні відносини, тому що життя і здоров'я людини є такими видами соціальних благ, які не можуть існувати поза рамками суспільних відносин [11, 83].

Водночас В. Д. Філімонов відмічає, що для правильного розуміння ролі структури об'єкта злочину у визначенні змісту і конструкції складу злочину необхідно врахувати, що така структура складається з двох підсистем: перша з них — суспільні відносини, які охороняються і захищаються кримінальним правом (власність, відносини, які виражають інтереси державної влади, державної служби та ін.), друга — суспільні відносини, які покликані захищати перші. Охоронні суспільні відносини мають фактичний і правовий зміст. Останній виникає з моменту набрання чинності закону, який встановлює кримінальну відповідальність за конкретний злочин і закінчується після його скасування. Шкода, яка заподіюється охоронним суспільним відносинам, — це та шкода, яка заподіюється безпосередньому об'єкту і полягає в тому, що зазначені відносини у певній сфері суспільного життя перестають виконувати свою функцію по охороні безпосереднього об'єкта. Тобто безпосереднім об'єктом злочинного впливу є суспільні відносини, які взяті під охорону кримінального закону.

Висновок про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, ґрунтується і на положеннях чинного Кримінального кодексу України (зокрема, ст. 1, 11, 111, 258, 377 КК України). Але деякі статті КК України найчастіше вказують не на сам об'єкт злочину, а на окремі елементи суспільних відносин, які охороняються кримінальним законодавством (наприклад, ст. 115—118, 146, 152, 162, 296, 331 КК України), або на різноманітні норми права, що регулюють відповідні суспільні відносини (передусім, ст. 143, 202, 213, 223, 236, 240 КК України) [13, 78].

Визнання суспільних відносин об'єктом злочину впливає також з загального вчення про соціальну сутність і призначення кримінального права, яке покликане охороняти найцінніші соціальні феномени — особу, її життя, здоров'я, волю, честь, гідність, недоторканність, власність та інші права і свободи. Об'єктом кримінально-правової охорони є також громадський порядок, громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України тощо. У ст. 1 КК України наводиться

лише загальний перелік найбільш важливих, найголовніших об'єктів, що перебувають під кримінально-правовою охороною. Але вичерпний перелік таких об'єктів міститься в Особливій частині КК України, де встановлено і кримінальну відповідальність за конкретні посягання на них [14, 123].

Розкриваючи власне бачення об'єкта злочину як суспільних відносин, П. С. Матишевський пропонує визначати об'єктом злочину соціальні цінності. Вчений вважає, що такий підхід впливає із положень Конституції України (ст. 3). На цій підставі поняття “соціальні цінності” пропонується автоматично перенести на ґрунт кримінального права. Наприклад, в Особливій частині КК України більш пріоритетною визнається охорона такого об'єкта, як національна безпека (розд. I “Злочини проти основ національної безпеки України”), а людське життя та здоров'я посідають лише друге місце (розд. II “Злочини проти життя та здоров'я особи”).

Однак переважна більшість науковців визначає об'єктом злочину суспільні відносини між людьми, що існують у суспільстві та охороняються нормами кримінального законодавства. Мова йде тільки про найважливіші, найбільш значущі для інтересів суспільства і держави відносини, яким злочинні посягання заподіюють або можуть заподіяти значної шкоди. Суспільні відносини завжди мають об'єктивний характер, існують незалежно від самого кримінального закону і є первинними щодо нього. Це дає підстави вважати, що визнання суспільних відносин об'єктом злочину є виправданим.

Література

1. Статут о наказаниях, которые налагаются мировыми судьями; 20 ноября 1864 г. // Российское законодательство X—XX вв.: в 9 т. / Под ред. О. И. Чистякова, Б. В. Виленского. — М.: Юрид. лит., 1987—1991. — Т. 8: Судебная реформа. — 1991. — С. 38—39.
2. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Я. Г. Лизогуб. — Луганськ, 2002. — 205 с.

3. Лизогуб Я. Уголовно “оскорбленная” клевета / Я. Лизогуб // Юрид. практика. — 15 мар. — 2005. — С. 3.
4. Малиновский А. А. Сравнительное уголовное право: понятие и основные задачи / А. А. Малиновский // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: Материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. — М.: ТК ВЕЛБИ, Изд-во “Проспект”, 2007. — С. 30—33.
5. Уголовное право России. Практический курс / Под общ. ред. А. И. Бастрыкина; под науч. ред. А. В. Наумова. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М., 2007. — 451 с.
6. Винокуров В. Н. Объект преступления: теория, законодательство, практика / В. Н. Винокуров. — М.: Юрлитинформ, 2010. — 224 с.
7. Нерсесянц В. С. Философия права: Учеб. / В. С. Нерсесянц. — М.: ИНФА-М-НОРМА, 1997. — 652 с.
8. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917—1921): Монографія / Е. М. Кісілюк. — К.: Вид-во Європейсько ун-ту, 2011. — 232 с.
9. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України “Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України (щодо відповідальності за наклеп)” від 18 лют. 2003 р. № 3123. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=14253
10. Закон України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні” від 11 груд. 2003 р. // ВВР України. — 2004. — № 15. — Ст. 232.
11. Сугачев Л. М. Про об’єкт злочинів проти честі та гідності особи / Л. М. Сугачев // Проблеми правознавства: Міжвід. наук. зб. — К., 1970. — № 17. — С. 111—115.
12. Красиков А. Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А. Н. Красиков. — Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. — 120 с.
13. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, від 10 груд. 1984 р. Ратифікована УРСР 26 січ. 1987 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
14. Колобкова Э. А. Категория достоинства в марксистско-ленинской этике: Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.05 “Этика” / Э. А. Колобкова. — К., 1968. — 25 с.

При правовому дослідженні сутності посягань на честь та гідність особи об’єктом злочину переважно визнаються суспільні відносини між людьми, тобто найважливіші, найбільш значущі для інтересів суспільства і держави відносини, що об’єктивно існують у суспільстві незалежно від самого кримінального закону і є первинними щодо нього та охороняються нормами кримінального законодавства. Наведений аналіз аргументацій провідних дослідників у цій галузі права дає підстави вважати, що визнання суспільних відносин об’єктом злочину є виправданим.

При правовом исследовании сущности посягательств на честь и достоинство личности объектом преступления преимущественно признаются общественные отношения между людьми, то есть важнейшие, наиболее значимые для интересов общества и государства отношения, объективно существующие в обществе независимо от самого уголовного закона, являющиеся первичными по отношению к нему и охраняющиеся нормами уголовного законодательства. Приведенный анализ аргументов ведущих исследователей в этой области права дает основания считать, что признание общественных отношений объектом преступления является оправданным.

In legal research of the attacks on the honor and dignity object of a crime most recognized social relations between people, that is the most important and most relevant to the interests of society and state relations which objectively exist in society irrespective of of the criminal law and are the primary-on and protected by the criminal law. Listed in the Article analyzes of the arguments of leading researchers in this area of the law gives grounds to believe that the recognition a social relations as object of the crime is warranted.

Надійшла 11 червня 2014 р.